

КАПІТАЛ ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА (ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)

ШУБА Борис Володимирович - кандидат юридичних наук, докторант
МАУП

УДК 346.5

Досліджуються, з метою запровадження в юридичний обіг, поняття «власний капітал», «статутний капітал», «резервний капітал», «додатковий капітал», «інвестований капітал», що надасть можливість заміни традиційних назв (джерела, фонди) на відповідні терміни, сприятиме трансформації вітчизняного законодавства при переході до ринкових відносин.

Ключові слова: господарське законодавство, капітал, статутний капітал, фонди, залучений капітал, власний капітал акціонерного товариства, резервний капітал, доходи, інвестований капітал, ринкові відносини

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими практичними завданнями

У вітчизняному господарському законодавстві, у т.ч. і у нормативно-правових актах, що регламентують майнові і фінансові відносини на підприємстві, здійснення бухгалтерського обліку, достатньо довго зберігала традиції соціалістичної нормотворчості, в рамках якої термін «капітал» приживався дуже повільно. Замість нього використовувалися традиційні терміни «джерела», «фонди» та інші. Лише з прийняттям законів України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», «Про господарські товариства», запровадженням національних стандартів бухгалтерського обліку з нормативною термінологією, - виведено терміни щодо фондів утворень і введено поняття «капітал».

Зараз ситуація змінилася. Термін «капітал» згадується, зокрема, і у Господарському

кодексі України (ГКУ) [1] (згідно ч. 1 ст. 6 «Загальні принципи господарювання» ГКУ до таких принципів відноситься «вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України»), і в інших законодавчих актах. Це не тільки Закон України «Про господарські товариства» [2] а й Закон України «Про акціонерні товариства» [3]. У Законі України «Про господарські товариства» мова йде про статутний (складений) капітал, а у Законі України «Про акціонерні товариства» існує окремий розділ - розділ III «Капітал акціонерного товариства», у якому мова йде про не тільки про статутний, а й про власний та резервний капітал акціонерного товариства ст. ст. 14 «Статутний і власний капітал акціонерного товариства», 19 «Резервний капітал» та ін.

У той же час у Законі України «Про господарські товариства» визначення статутного капіталу немає, хоча цей термін зустрічається у тексті цього Закону більш як 70 разів (!). Правда, у ч. 1 ст. 1 «Господарські товариства» сказано, що «Господарським товариством є юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками». Однак саме визначення статутного (складеного) капіталу відсутнє і не випадково, що в окремих статтях мова йде про «статутний (складений) капітал», а у деяких статтях (наприклад, ст. 39) - як про «статутний (складений) капітал», так і про «статутний капітал». Чи це одне і те ж («статутний (складений) капітал» і «статутний капітал»), чи різне - залишається тільки

гадати. Зрозуміло, що такого роду невизначеність, у певній мірі «колізійність», у законі неприпустима, оскільки унеможливорює застосування норми (норм – у даному випадку, більше 30). Крім того, звертає на себе увагу і нераціональність викладення окремих частин норм зазначеного закону. Справді, навіть 70 разів зазначати у тексті норми «статутний (складений) капітал», не пояснюючи при цьому що це таке, у той час як можна було б один раз пояснити, що мається на увазі під «статутним (складеним) капіталом» (складений – це, мабуть, той, що складається з майна засновників) і далі вже не вживати слово «складений». Це забезпечило б і однозначність у тлумаченні відповідних норм, і економність при викладенні тексту акту.

Визначень термінів: «статутний капітал», «власний капітал акціонерного товариства», «резервний капітал» у жодному із законів взагалі не наводиться. Все це сповільнює їх широке використання, хоча законодавство оперує саме з цими поняттями, а не зі звичними для нас термінами «джерела», «фонди».

Є підстави стверджувати, що дослідження і запровадження в юридичний обіг зазначених понять «власний капітал», «статутний капітал», «резервний капітал», «додатковий капітал», «інвестований капітал» надасть можливість прискорити трансформацію вітчизняного законодавства при переході до ринкових відносин. Саме це і обумовлює актуальність цієї статті.

Мета статті

Метою статті є дослідження понять, що пов'язані з терміном «капітал», «прибуток», «власний капітал», «статутний капітал», «резервний капітал», «додатковий капітал», «інвестований капітал», аналіз економічної літератури з цих питань, особливо зарубіжної, підготовка відповідних пропозицій щодо можливості імплементації даних понять у чинне господарське законодавство.

Аналіз досліджень у цьому напрямі

Зазначені поняття досліджувалися як зарубіжними (Самуельсон і Нордхаус, - Дж. Робінсон, Е.С. Хендриксен, І.Шерр,

Ернст & Янг [4 – 7]), так і українськими (І.Бланк, Н. Кужельний, А. Кузьминський, А. Пересада, В. Сопко [8, 9, 10] та ін.) вченими. Це теоретичні роботи з фінансових питань, з бухгалтерського обліку, у яких узагальнюються поняття «власний капітал», «статутний капітал», «резервний капітал», «додатковий капітал», «інвестований капітал» тощо.

Виклад основного матеріалу

Звернемось до визначень зазначених понять у деяких економічних роботах. Відомий американський економіст І. Фішер називав суму капіталу запасом добробуту на певний момент часу, а прибуток – припливом цього добробуту [4 стор. 52]. Адам Сміт вперше охарактеризував прибуток як суму, яка може бути використана без посягання на капітал. Е.С. Хендриксен і - М.Ф. Ван Бреда порівнюють суму капіталу з обсягом наповненого резервуару на певний момент часу, а прибуток - суму, що надходить з цього резервуару протягом деякого часу [5, стор.185].

Відомі теоретики І. Шерр, А.Кальнес, А.Рудановський визначають поняття «капітал» через право власності. Наприклад, професор І.Ф. Шерр, аналізуючи власність з господарсько-правової точки зору, зазначає, що стосовно господарського походження, власність складається з конкретних, придатних для обліку господарських благ, зі складових частин майна, сумарна вартість яких становить все майно. а це бухгалтерською мовою означає активи підприємства. З правової точки зору, тобто беручи до уваги природу і джерела утворення, він називає власність капіталом, що трактується як абстрактне право розпоряджатися майном [6 стор.15-16].

Самуельсон і Нордхаус у книзі «Економікс» стверджують, що капітал складається з благ тривалого користування, створених економікою для виробництва інших товарів. Дж. Робінсон в роботі «Капіталовкладення в сучасній економіці» зазначає, що капітал, коли він виражається у ще не інвестованих фінансах, є не що інше, як сума грошей.

У тлумачному словнику «Фінанси та інвестиції» Ернст & Янг капітал трактують як:

- акумульована (сукупна) вартість товарів, майна, активів, що використовуються для одержання прибутку;
- сумарні активи компанії (total assets);
- капітальні активи компанії (capital assets);
- у бізнесі - капітал власників (ownness equity);
- у бухгалтерському обліку – сума ресурсів, інвестована у бізнес;
- грошові кошти, доступні для інвестування або інвестовані;
- дисконтована вартість майбутнього доходу від інвестицій [7].

Отже, погляди на природу капіталу є найрізноманітнішими, але серед них дослідники виокремлюють два суттєвих положення, характерних для більшості трактувань:

1. Капітал є результатом інвестиційної діяльності, інвестиційним ресурсом (мабуть, тому можна вважати, що статутний - це складений засновниками капітал).

2. Головною властивістю капіталу є здатність приносити доходи.

Значні напрацювання щодо зазначених термінів знаходимо в роботах українських вчених. Так, досить чіткі визначення власного капіталу знаходимо у професора В.В.Сопко, який стверджує, що це є власні джерела підприємства, які без визначення строку повернення внесені засновниками або залишені ними на підприємстві з уже оподаткованого прибутку [8, стор. 155]. Саме з такої позиції трактують власний капітал і національні стандарти обліку - як частину в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань.

А.А. Пересада вводить таке поняття, як «інвестований капітал», під яким розуміються гроші, що йдуть в оборот та приносять прибуток інвесторів. Інвестований капітал після завершення кругообігу (Гроші - Товар - Гроші) повертається до інвестора зі збільшеним доходом чи збитком [9 стор.156].

Таким чином, як зазначають фахівці з бухгалтерського обліку, власний капітал підприємства включає дві складові частини:

1. Суму прямих інвестицій, здійснених шляхом внесків у статутний, пайовий, резервний капітал.

2. Чистий прибуток, що може бути ре-

інвестований у діяльність підприємства або розподілений між учасниками, акціонерами як дивіденди.

Як відомо, для інвестування можуть використовуватися як власні, так і залучені зі сторони ресурси, що ототожнюються з власним і залученим капіталом. Вчені-економісти вказують на такі відмінності між власним і залученим зі сторони капіталом:

1. Рівень пріоритетності прав (засновники підприємства можуть розраховувати на повернення капіталу лише після виконання зобов'язань перед кредиторами).

2. Ступінь визначеності суми (для кредиторів вона є завжди визначеною, для учасників, засновників вона визначається за залишковим принципом).

3. Дата одержання платежу, що завершує виконання прав (для кредиторів вона встановлена умовами договору, для власників вона є невизначеною).

Щодо відмінностей власного і залученого капіталу, зокрема, В.В.Сопко поділяє залучений капітал на такий, що залучається на добровільних засадах, і той, що виникає неминуче в результаті перерозподілу національного доходу (поточна заборгованість з оплати праці, податків, обов'язкових платежів та ін.) [8, стор.172].

Джерелом інвестування в даному випадку можуть бути позичкові кошти, надані банківськими установами, іншими організаціями та інвесторами з метою одержання позикових відсотків. До інвестиційних ресурсів доцільно також зараховувати безпроцентні позики, надані підприємству іншими суб'єктами на поворотних засадах, лізингові операції та інші.

Водночас до інвестиційних ресурсів не можна включати поточну кредиторську заборгованість перед постачальниками та іншими суб'єктами, працівниками за невиконаною зарплатою чи іншими платежами, яка неминуче виникає в результаті поточних виробничо-господарських відносин або перерозподілу національного доходу.

В економічній теорії існують деякі суперечності щодо зарахування окремих джерел до власного чи залученого капіталу. Деякі автори вважають залученими внески у статутний капітал підприємства, емісію акцій

акціонерними товариствами [10, стор. 134]. До залучених джерел інвестування Законом України «Про інвестиційну діяльність» віднесено також кошти від продажу акцій.

Дискусії щодо розмежування власних і одержаних зі сторони фінансових ресурсів викликані, до певної міри, невизначеністю термінів “залучений капітал”, “залучені ресурси”. Якщо розглядати дану термінологію з позиції віднесення окремих ресурсів до певного виду діяльності, то термін “залучений” можна застосовувати й до власного капіталу. Наприклад, певна частина прибутку операційної діяльності може бути залучена для фінансування інвестицій або служити джерелом фінансування впровадження нових технологій. Що ж стосується залучення чужого капіталу для здійснення діяльності, то у цьому випадку слід застосовувати терміни “залучений зі сторони”, “запозичений” капітал. Такий підхід дозволить узгодити структуру капіталу за відношенням до власності.

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що основу у формуванні ресурсів інвестиційної діяльності становить капітал підприємства. Капітал може бути відображенням реально проінвестованих коштів у майно підприємства. За рахунок вільних фінансових ресурсів, чистого прибутку підприємство може здійснити інвестиційні вкладення в інші суб'єкти господарювання. Аналіз структури капіталу дозволяє виявити резерви для майбутнього інвестування. Нарешті, при визначенні інвестиційної привабливості окремих суб'єктів (фінансової стійкості, ліквідності, прибутковості) обов'язково вивчається структура і динаміка руху капіталу останніх.

Для глибшого вивчення вкладеного капіталу підприємства з позиції права власності необхідно визначити її форму (спосіб привласнення). За часів дії Закону України «Про власність», ст. ст. 20, 26 якого визначали, що грошові та майнові внески членів господарського товариства (найбільш розповсюдженої організаційно-правової форми підприємництва), а також майно, набуте внаслідок господарської діяльності, є об'єктами права колективної власності, - все було зрозуміло. Суб'єктами цього

права виступали самі господарські товариства та деякі інші господарські об'єднання. Будь-яка юридична особа могла виступати суб'єктом права власності як правовласник всіх її активів, і статутний капітал повинен бути основним джерелом створення цих активів. Тепер же, коли Закон України «Про власність» не діє, не зрозуміло, яка природа створеного засновниками статутного капіталу. Якщо це не колективна власність підприємства, а приватна власність засновників, тимчасово залучені джерела, то втрачається сутність самого підприємства, як добровільного об'єднання майна фізичних та юридичних осіб для здійснення певних видів діяльності з метою одержання прибутку.

Дещо рятують ситуацію положення про підприємства колективної власності, які містяться у ст. 63 та у главі 10 «Підприємства колективної власності» Господарського кодексу України [1], однак з позицій інших законодавчих актів (Цивільного, Земельного кодексів України), ці підприємства є нелегітимними.

Згідно із Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, національними Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, одним із найважливіших принципів є принцип автономності, за яким кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власників. Отже, статутний капітал, сформований як грошові та майнові внески засновників чи в результаті емісії акцій акціонерним товариством, з моменту його реєстрації у відповідних органах є власністю підприємства, колективною власністю, як і набуте в результаті діяльності майно. Звідси статутний капітал слід зараховувати до власних джерел, до власного капіталу підприємства.

Висновки

Сучасне ринкове трактування наведених об'єктів капіталу дозволить не тільки систематизувати внутрішні джерела фінансового забезпечення інвестиційної та господарської діяльності, а й більшою мірою конкретизувати і відобразити в динаміці права і зобов'язання власників, засновників підприємств.

Таким чином, є підстави стверджувати, що запровадження в юридичний обіг значених понять «власний капітал», «статутний капітал», «резервний капітал», «додатковий капітал», «інвестований капітал» замість «джерел власних і прирівняних до них коштів», а також заміна традиційних назв (джерела, фонди) на статутний, резервний, - це важливий крок до трансформації вітчизняного господарського законодавства при переході до ринкових відносин.

Література

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
2. Закон України від 19 вересня 1991 р. N 1576-XII «Про господарські товариства»(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 49, ст.682)
3. Закон України «Про акціонерні това-

риства» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2008, N 50-51, ст.384).

4. Irvin Fisher. The Nature of Capital and Income (New York: Macmillan, 1906 - 254 с.

5. Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета: Пер. с англ / Под ред. проф. Я.В.Соколова.– М.: Финансы и статистика, 1997. – 576 с.

6. Шерр И.Ф. Бухгалтерия и баланс. 2-е изд. Пер. с немец. – М.: Экономическая жизнь, 1925. – 560 с.

7. Ернст & Янг. Финансы и инвестиции. Английско-русский, русско-английский толковый словарь. Джон Уайли & Санз. – М.: 1995. – 519 с.

8. Сопко В. Бухгалтерський облік: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2000. – 448 с.

9. Пересада А.А. Инвестиційний процес в Україні. – К.: Лібра, 1998.– 392 с.

10. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент. – К.: МП «ИТЕМ» ЛТД, 1995. – 448 с.